

«Польова ромашка»

032 Історія та археологія

Особливості життя жінки в Україні

X – середина XVIст.:

родинне та суспільне середовище

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЖІНКА В РОДИННОМУ ПРОСТОРІ.....	10
1.1. Світ жіночого дитинства і дівочтва: виховні стратегії та підготовка до виконання традиційних обов'язків.....	10
1.2. Заміжжя і подружнє життя жінки (дружина, матір, господиня).....	14
РОЗДІЛ 2. ЖІНКА В СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ: МАЙНОВІ ПРАВА.....	23
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

Актуальність теми. Українська держава пройшла дуже важкий, але визначний період становлення та розвитку. Для будь – якого періоду, що характерно, були свої видатні постаті, котрі приймали безпосередню участь у розбудові держави. Піднесення соціального статусу жінки в період становлення незалежності держави дало поштовх для піднесення особистості жінки.

Місцета роль жінки в суспільстві – одне з одвічних питань. Історично склалося, що жінки мають значно менше можливостей, ніж чоловіки, для вияву своїх здібностей. Причиною цього є ставлення соціуму до жінок. Жінка може реалізуватись як особистість лише у материнстві та сімейному житті, а що стосується професійного росту та громадсько-політичної діяльності – вважається вторинним. Таке ставлення до жінок є порушенням їх прав.

Жіноче питання – це осмислення становища жінок в суспільстві, це частина загальної соціально-політичної проблеми, що включає вибір шляхів розвитку країни, розвиток усього суспільства.

Проблема жіночих людських прав та жіноче питання – це не одне і те ж саме. В певні часи вони можуть співпадати, але здебільшого, конкретизуючись в політиці конкретних держав світу, вони не є тотожними. Феномен жіночих людських прав носить універсальний характер, людські права уніфіковані та стандартні. Вони знаходять своє закріплення в документах міжнародних та всесвітніх організацій, членами яких виступають суверенні країни світу. Жіночі людські права, як вони сформульовані в міжнародних документах, є в більшій мірі ідеалом, до якого повинні прагнути просуватися демократичні країни світу. Історично склалося так, що жінки тривалий час залишалися в тіні, коли мова йшла про права людини. При розгляді порушень прав цивільної або політичної природи, будь то катування, зникнення, хиби свободи самовираження, рабство, враховувався вплив цих порушень перш за все на чоловіків. Вивчення впливу

цих процесів на жінку або зовсім ігнорувалося, або розглядалося як щось додаткове, специфічне.

Сьогодні, коли жіночі гендерні дослідження і вивчення основ гендерних знань міцно ввійшли в систему гуманітарного вивчення, доречним є розгляд питань щодо формування жіночої особистості, як одного із стрижневих факторів у розвитку сімейних відносин.

Отже, обрана нами для дослідження тема має наукове, суспільно-політичне та морально-ціннісне значення, а відтак і видається актуальною.

Об'єктом дослідження виступає жінка Х – середини XVI ст.

Предметом дослідження є структури приватного життя жінки жіночого повсякдення, іншими словами – спосіб життя та побут, особисті права та обов'язки жінки.

Хронологічні межі дослідження обумовлені спробою проаналізувати прояв змін в соціальному, родинному та особистісному просторі жінки.

Нижня хронологічна межа Х – середини XVI ст. досліджуваного періоду, пов'язана з початком формування цілісного ядра такої держави як Київська Русь, з його суспільними та територіальними факторами ще за часів правління Володимира Великого (978 – 1015 рр.) та Ярослава Мудрого (1016 – 1054 рр.).

Верхня хронологічна межа дослідження відноситься до другої редакції Литовського Статуту (1566 р.) та угоди про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту (1569 р.).

Територіальні рамки роботи включають українські етнічні землі в складі Київської Русі, Золотої Орди та Великого князівства Литовського Х – середини XVI ст.

Враховуючи актуальність даної проблеми, наукове і практичне її значення, спираючись на досягнення попередніх дослідників і зважаючи на недостатній рівень її розробки з позицій новаторства, **мета роботи** полягає у комплексному дослідженні особливостей життя жінки крізь призму

дослідження різних сфер життя – родинного, матеріального, соціального, застосовуючи різні дослідницькі стратегії історичної антропології та історії повсякдення X – середини XVI ст. Доцільним видається вибір життєвого досвіду та переживань на тлі господарської повсякденності, родинного життя, взаємин з оточенням.

Для реалізації мети поставлено такі **дослідницькі завдання**:

- з'ясувати чинники, які визначали характер родинного життя;
- проаналізувати виховні стратегії жіночого дитинства та жіноцтва та визначити рівень підготовки дівчини до виконання традиційних обов'язків;
- розглянути права жінок і розкрити зміст покарань вчинених як жінками, так проти них;

Вирішення цих завдань дає можливість більш повного осягнення плину життя жінки у X – середини XVI ст.

Джерельна база даної проблематики досить таки об'ємна для даного періоду.

Історія повсякдення відобразилася в значному обсязі різних за видовими ознаками писемних історичних джерел. Численність, різноплановість та різноманітність матеріалів, які становлять джерельну базу дослідження приватного життя жінки у X – середини XVI ст. потребували від автора їх систематизації за такими групами: 1) законодавчі джерела; 2) релігійні та релігійно-нормативні джерела; 3) наративні джерела; 4) фольклорні джерела.

Найбільш використовуване нами джерело у дослідженні приватного життя жінки X – середини XVI ст. – «Руська Правда» [16] – звід законів мав величезне значення для подальшого розвитку українського, російського, білоруського й литовського права. Дана історична пам'ятка використана нами у дослідженні правового та соціального статусу тогочасної жінки.

Звичайно, цінним джерелом у дослідження даної проблематики є «Повість минулих літ» [11], яку, припускають, створив Нестор Літописець. Даний твір містить в собі чималу кількість розповідей про княгиню Ольгу, але залишає по

собі також немалу когорту запитань, які історіографи не можуть розгадати й досі.

Чільне місце у дослідження вищезгаданої проблематики належати русько-візантійським договорам 911, 944, 971 рр. – це договори між Руссю і Візантією, який регулював русько-візантійські відносини [17]. Дані юридичні пам'ятка допомагає чіткіше розглянути майновий устрій між чоловіками та жінками у X ст.

«Слово о полку Ігоревім» [18] – відома пам'ятка літератури Київської Русі, героїчна поема кінця XII ст, одна з найвідоміших пам'яток давньоруської літератури, за якою ми визначили цінність життя підданих в порівнянні між жінками та чоловіками.

Галицько-Волинський літопис [4] у дослідженні даної тематики дав нам унікальні свідчення про те, що і в тодішніх сім'ях велику роль могла відігравати любов, як батьківська так і подружня, на прикладі князів.

Цінними джерелами є також та Статути князя Володимира [19] та Статут князя Ярослава [20] про десятини, суди і людей церковних – пам'ятка права, найдавніш з князівських церковних статутів Київської Русі. За положеннями даних документальних зводів, ми чітко змогли прослідкувати синтез жінки і тогочасного суспільства, їх взаємодії.

Цікавим джерелом також виступає Литовський Статут 1529 р. [21], який увібрав усебеосновні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства. Також у Статуті були юридично закріплені основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління.

Чільне місце у дослідженні питання приватного життя жінки належить фольклорним джерелам: прислів'ям та приказкам українського народу [18], які існують на нашій території ще з сивої давнини, а використовуються й нині. За допомогою даних джерел чіткіше вимальовуються традиції виховання дітей, зокрема дівчаток та їхні обов'язки.

Таким чином, масштабність і різноплановість наукових завдань, пов'язаних з розкриттям дослідження приватного життя жінки у Х – середини ХVІ ст. вимагають формування потужної джерельної бази. У нашому випадку вона представлена передусім опублікованими джерелами які, умовно можна поділяються на декілька груп.

Відтак, обґрунтованим, на нашу думку видається висновок, що відібрані у процесі історико-джерелознавчого аналізу матеріали за інформаційністю, типологією, повнотою відображення сюжетів повсякденного життя, є достатнім для виконання поставлених мети та завдань дослідження.

Історіографічна база дослідження. На сьогодні історична наука збагатилася багатьма напрацюваннями, поставивши по-новому запитання науковості, меж, критеріїв історії. Важливим завданням, на нашу думку, є визначення можливих перспектив обраного напрямку дослідження, ймовірність їх існування.

Проблема приватного життя жінки з кожним роком стає все більше досліджуваною. Але, вивчаючи дану проблематику саме у хронологічних межах Х – середини ХVІ ст. зіткнешся з проблемою малодосліджуваності саме цього періоду.

Наяскравішою дослідницею жіноцтва безумовно є Н. Л.Пушкарева[13; 14; 15]. Її праці це результат багаторічного інтересу до історії жінок. Наталія Львівна розкриває перед читачами світ жінок, який цікавий своєю непередбаченістю. Авторка багатьох праць щодо жіночих категорій та гендерних нерівностей дає змогу у своїх дослідженнях чітко зрозуміти, які існували виховні стратегії у Х – середини ХVІ ст., традиційні обов'язки дівчаток, матерів, дружин, господинь.

Цікаві відомості щодо взаємодії жіночого світу із сімейним життям та побутом наводять ряд таких вчених, як: Херліхі Д. (HerlihyD.) [1], Бессмертный Ю. Л. [2], Васюнина Л. А. [4], Грушевський М. С. [5], Забелин И. Е. [6], Киричів Р. Ф. [8], Пономарьов А. П. [12], Тихомиров М. Н. [22], Тихонова М. А. [23], Ткач М. П. [24],], Щапов А. П. [25] – низка авторів, котрі

наповнюють історію приватного життя жінки у X – середини XVI ст. сімейними обрядами, звичаями, традиціями. Дані обрядовості не тільки супроводжують кожен мить життя тогочасного жіноцтва.

Зрозумілий аналіз руським літописам та хронографам змогли дати Зимін А. А. [7] та Линиченко І. В. [9], що надало змогу нам краще зрозуміти реалії життя жіноцтва X – середини XVI ст.

Віддаючи належне науковій і практичній значущості розглянутих наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених дослідженню жіночій історії та історії повсякдення слід, однак, зауважити, що спеціальної наукової літератури, яка б мала предметом вивчення приватного життя жінки у X – середини XVI ст. не так і багато. Саме це визначило мотивацію автора спрямувати свою наукову роботу на дослідження окремих аспектів даної проблематики.

Методологічні засади дослідження. На початку XXI ст. історична наука, як і гуманітарне знання в цілому, переживає глибоку внутрішню трансформацію, що виявляється і на поверхні академічного життя – у зміні поколінь, інтелектуальних орієнтацій та дослідницьких парадигм, самої мови історії. У сучасну епоху, коли помітно розширюються та урізноманітнюються методологічні пошуки істориків у результаті повернення вітчизняної науки в русло світового історіографічного процесу, складно вести мову про чітку визначеність із методичними засадами. Тезу про те, що історичне знання єдине і має універсальний набір методів та інструментів пізнання, більшість наукового співтовариства відкинула. За сучасним істориком визнають право на особистий вибір як предмета дослідження, так і інтелектуального інструментарію.

Історична наука все більше звертається до теоретичних моделей та схем соціології, антропології, економіки та психології як до інструментів пізнання суспільства.

До основних методів, які були застосовані нами при дослідженні даної проблематики належать: історико-порівняльний метод; історико-типологічний метод; історико-системний метод.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані в процесі створення узагальнюючих праць з історії та культури повсякденності, з історії України, та у дослідженні гендерної проблематики. Дослідження вводить до наукового обігу низку недосліджених українською історіографією проблем. Результати дослідження мають прикладне значення для етнології та культурної антропології, можуть бути залучені до спеціальних курсів з історії повсякдення.

Фактичний матеріал та наукові узагальнення можуть використовуватися в процесі підготовки монографій та навчальних посібників із такого роду тематики; при розробці навчально-методичних комплексів із дисциплін історії України для бакалаврів, спеціалістів і магістрантів вищих навчальних закладів.

Наукова апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати наукової роботи оприлюднені у доповідях на наукових всеукраїнській та міжнародних конференціях Шостій Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Українська минувшина: джерела, постаті, явища» (Київ, 20 квітня 2017 р.), Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, серія історичні науки (Черкаси, червень 2017), Десятих Богданівських читаннях (Черкаси, 7 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи відображені в 3 статтях автора, що були висвітлені на конференціях, розміщених на сторінках відповідних наукових видань.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, поділених на 2 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

РОЗДІЛ 1. ЖІНКА В РОДИННОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Світ жіночого дитинства і дівочтва: виховні стратегії та підготовка до виконання традиційних обов'язків

Важко переоцінити значення сім'ї та шлюбних відносин. Адже головна функція сім'ї – народження дітей, а також їхнє виховання, отже – передавання наступним поколінням культури, традицій, мови, досвіду попередніх поколінь. Тим самим окреслюється роль сім'ї як визначальної ланки у збереженні етносу.

Беручи до уваги княжу добу слід сказати, що більшість дітей простолюду виховувалась у сім'ях, де їх навчали сільськогосподарської праці, іншої домашньої роботи, зрідка віддавали майстрові для опанування ремесла. Поширеним залишалося домашнє виховання і для дітей знаті.

Виховання дітей на Русі завжди було оточене різноманітними повір'ями, обрядами і традиціями. Багато століть тому, як і зараз, батьки хотіли захистити своїх дітей, виховати їх працювотими і ввічливими, чесними і щасливими. Дитинство вважалося тільки джерелом, з якого розвиваються всі якості дорослої людини. Про це говорять і слов'янські прислів'я: – «Гни деревце поки гнеться, вчи дитятко, поки слухається», «Навчання в дитинстві як різьблення по каменю» [9, 127].

Свій погляд був у наших предків і на питання дисципліни. Дітей навчали підкорятися батьківській волі і шанувати старших. Виховання дівчаток та хлопчиків сильно відрізнялося. Якщо хлопчиків виховували як добувачів, то дівчаток як майбутніх матерів і господинь. Їх з дитинства вчили старанності, акуратності, працювотості, вшанування до старших, мудрості. Батьки прагнули навчити дівчаток «зберігати чистоту свою для чоловіка свого». «Якщо дочка у тебе, на неї направ свою строгість, тим збережеш її від тілесних бід: чи не засоромиш чола свого, якщо в слухняності дочки ходять, і не твоя вина, якщо по дурості порушить вона своє дівочтво, і стане відомо знайомим твоїм в насмішку, і тоді осоромить тебе перед людьми. Бо якщо видати дочку свою

бездоганну – велику справу зробиш, в будь-якому суспільстві будеш пишатися, ніколи не страждаючи через неї» [11, 94].

Дівчата з дитинства допомагали по господарству. Вони наглядали за молодшими дітьми, допомагали в політавдома. Мати була зобов'язана передати навички дочці, якими повинна володіти хороша дружина. З ранніх років дівчаток вчили шити, вишивати, готувати, вести господарство.

Протиставивши тілесне і духовне, раннє християнське виховання зробило наголос на моральній природі людини: «Християнський погляд на виховання поширився на всіх людей, без різниці статей і національностей. Зникли касти, раби, варвари, з'явилися люди, божі діти, брати. В сім'ї нове християнське начало проявилось у тому, що шлюб отримав ступінь святості..., жінка – права дружини, матері і виховательки дітей раннього віку».

Про високий статус жінки у Київській Русі домонгольського періоду свідчить той факт, що в церквах служили дияконеси, які наглядали за жіночою частиною пастви, святили кутю, хліб, зерно тощо. Щоправда, коли православ'я стало домінуючим, в церковній літературі почали виступи проти дияконес, і з часом становище їх і особливо статус змінилися. Власне, із зміцненням християнства на руських землях змінювалось в гіршу сторону і ставлення до жінок. Це стосувалось їх громадянських та сімейних прав. Дівчата, наприклад, не могли вважатись спадкоємницями після батьків. Про їх придане після смерті батьків мали потурбуватися брати [24, 127].

Слід наголосити, що в Європі Київ мав славу великого освітнього центру, куди приїжджали на навчання іноземці, серед яких були і престолонаслідники. Представники влади в Київській Русі були освіченими людьми, князі володіли кількома мовами, і невиключенням були княжні.

Дочка князя Ярослава, королева Франції Анна, вирізнялася своєю освіченістю. Вийшовши заміж, вона як посаг привезла до Франції чимало книг. Анна часто підписувала королівські укази, інші документи (Генріх I, її чоловік, був неписьменним).

Всесвітньо відомим було відкрите онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною при Андріївському монастирі (1086 р.) – перше в Європі жіноче училище для виховання жінок із шляхетних родів, яке свідчило про прогресивну педагогічну думку щодо рівноправності громадян обох статей. Жіночі школи забезпечували виховання жінок із знатних родів [5, 207].

Слід сказати, що виховні стратегії щодо виховання дівчаток відбувалися за всіма тогочасними канонами традиційного жіночого світу, який був овіяний звичаями, традиціями та народними повір'ями.

У повсякденному побуті тогочасних українських сімей панували цінності, що, можливо, для сучасних людей є другорядними: ведення господарства, нагляд за худобою, приготування їжі тощо. Вся ця сфера життя людей залежала від жінок в куди більшій мірі, ніж від їхніх чоловіків, батьків, братів. Це була сфера жіночого «панування».

Основну частину повсякденного побуту жінок X–XVI ст. займала домашня робота.

Православна ідея «виховання роботою» не суперечила і народній традиції, якій була властива поетизація праці. Якщо в православних текстах працю часто поділяють на престижну «чоловічу» (оранка, будівництво) і не настільки престижну «жіночу» (приготування їжі, догляд за худобою, ткацтво), то народна традиція поважала будь-яку роботу в рівній мірі. У фольклорних і письмових джерелах є часті згадки про чоловіків, зайнятих приготуванням їжі, і жінок, що виконують «чоловічу» роботу. Такі відомості є і в «Руській Правді» (в статті про вдів, які змушені орати, щоб виплатити податки) [16, 141].

Подорослішання дівчат проходило згідно з традиціями і супроводжувалося багатьма обрядами. Так дівчаткам з раннього дитинства готували придане. А в деяких селах дівчинка сама шила або вишивала частину свого приданого. Обряди стосувалися і зовнішнього вигляду дівчат. Наприклад, дівчаткам змалку волосся заплітали в одну трипроменеву косу – це символізувало об'єднання життєвих сил. Коса розташовувалася строго уздовж хребта і вважалося, що всі світлі сили через волосся переходять в хребет і

наповнюють людину життєвими силами, готуючи її до майбутнього материнства. Коли дівчина виходила заміж, косу розплітали і заплітали вже дві коси, бо з цього часу вона отримувала сили не тільки для себе, але і для майбутньої дитини [24, 132].

Все своє дитинство і юність дівчина перебувала під заступництвом батька. Після весілля обов'язок піклуватися про дівчину переходила до чоловіка. На Русі говорили «Батько береже дочку до вінця, а чоловік до кінця». І те, чому її навчили батьки вона передавала своїм дітям, онукам [10, 144].

Тобто, підготовка дівчини до виконання традиційних жіночих обов'язків відбувалися чи не з самого малечку. Мати повинна була прищепити до доньки все що знала і вміла сама. Дівчата з дитинства вміли господарювати та були гарними помічницями для своїх матерів, які виховували їх за всіма канонами тогочасного українського суспільства. Виховання дітей чітко регламентувалося соціальними механізмами передачі досвіду, у якості яких виступали народні традиції, звичаї, обряди, ритуали та виробничі, моральні й правові форми діяльності ще з раннього віку. Вони передавали дівчаткам зразки конкретної поведінки, вказували, що варто робити, а що не варто, формували у них соціально значимі якості (дисциплінованість, чесність, працелюбність тощо).

1.2. Заміжжя і подружнє життя жінки (дружина, матір, господиня)

Відомо, що православна концепція характеризувала добру дружину насамперед як жінку працювиту, гарну господиню та матір. Навіть в чистій стилізації літературних епізодів, що розповідають про працюючих добрих дружин, відчувалося значення і цінність у сімейному житті того часу жінки, яка всьому навчена та вміє вести дім. Але не тільки на працюючість дружини звертали увагу, а й на її морально-емоційний стан.

У першому ряду тут була релігійність (добра дружина повинна була бути «боятися Бога», богобоязливою), далі слідував фактор соціальний (від доброї дружини очікувалося добровільне зречення від будь-яких справ поза сім'єю) і моральний: під доброю дружиною розумілася дружина покірна, беззастережно

згодна на визнання своєї другорядності в порівнянні з чоловіком, а тому вірна, віддана йому за будь-яких обставин. Автори церковних повчань виходили також з певних естетичних уявлень і цінностей [13, 11].

Про те, яким високим міг бути статус жінки княжого роду у першій половині XIII ст., видно з розповідей Галицько-Волинського літопису про вдову Романа Мстиславича, матір Данила Галицького і Василька, яку літопис називає «великою княгинею Романовою», ніде не подаючи її імені. При малолітніх синах Данилові й Василькові вона була справжньою правителькою, вела переговори з монархами, до неї посилали послів. Пізніше галицькі бояри не погодилися з її правлінням, бо княгиня хотіла володарювати сама, а не віддавати владу боярам. Коли ж князь Данило досяг 18 років і зміг правити сам, його мати стала черницею, але й багато років після її постриження князь радився з матір'ю у найважливіших справах, зокрема, чи приймати королівську корону, чи ні: сам він не хотів приймати корони, і серед тих, хто вмовив його це зробити, першою названа мати.

Брала участь у державних справах і приймала послів під час хвороби свого чоловіка і дружина Володимир-Волинського князя Володимира Васильковича Ольга Романівна[4, 97].

Особливу увагу привертає яскраво описаний звичай висватування дівчиною за себе парубка: «...на відміну від загальноприйнятого звичаю усіх народів, тут можна побачити, як дівчата залицяються до молодих людей, котрі їм сподобалися: закохана дівчина заходить до хати парубка (якого любить), коли сподівається застати вдома батька, матір і самого обранця. Зайшовши до покою, ...вона вихваляє того, хто вразив її серце». Далі, дівчина звертається до хлопця, називаючи його по імені, та й каже: «Я помітила, дивлячись на твоє обличчя, певну доброзичливість (до мене), яка свідчить, що ти зможеш дбайливо опікати і любити свою жінку; твої чесноти дозволяють сподіватися, що ти станеш добрим господарем. Ці твої гарні риси схилили мене уклінно просити, аби ти взяв мене за жінку». Далі вона каже те саме батькові й матері, покійно просячи їхньої згоди на шлюб. А якщо дістає відмову або якусь

одговірку, що він надто молодий і ще не готовий женитися, то відповідає їм, що нікуди не піде звідси доти, доки він її не пошлюбить і вони не стануть жити разом. Промовивши це, дівчина наполягає на своєму і вперто відмовляється йти з хати, бо не одержала того, що їй належить по праву. Батьки парубка змушені погодитися на одруження, бо, «...бояться накликати на себе гнів Господній, щоб з ними не трапилося якогось страхітливого нещастя. Адже прогнати дівчину значило б зневажити увесь її рід, який затаїв би глибоку образу». Слід зауважити, що звичай цей «...водиться тільки між людьми рівного стану, бо в цьому краї усі селяни однаково заможні і немає великої різниці у їхніх статках» [23, 437].

Пушкарева Н. Л. згадує і про інший архаїчний звичай – одруження шляхом викрадення. Ось що він пише: «...хоча вони, однак, здавна мають право і привілей викрадати, якщо це їм вдасться, під час загального танцю панночку, навіть коли вона донька їхнього пана. ...Коли викрадена дівчина схотіла б вийти за нього заміж, він уже не може відмовитися від неї, не втративши голови; якщо ж (дівчина цього) не бажає, його звільняють від звинувачення у злочині, і ніхто жодним способом не повинен його за це карати».

Очевидно, що і цей звичай був узаконений силою звичаєвого права, але міг стосуватися лише людей рівного стану, як і звичай сватання парубка дівчиною; або ж побутував як необхідний елемент передвесільних обрядів. Те, що цим правом могли користуватися сільські парубки щодо дівчат шляхетського роду, видається неправдоподібним[15, 127].

Впродовж XIV – XVI ст. сім'я в Україні, як і в усіх тоді навколишніх сусідніх країнах, залишалась патріархальною. Головою сім'їмав бути чоловік, якому жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною, в усьому покірною. Жінка була наче напівповноправною особою, що весь час перебувала під чиеюсь опікою: доки не вийде заміж – нею опікувалися батьки, чи, якщо вони помирали, найближчі родичі, а коли дівчина виходила заміж, переходила під опіку свого чоловіка. Таке безправне, на перший погляд, соціальне становище жінки узаконювалося спеціальними настановами, які застерігали, що дівчина,

яка посміє вийти заміж «без волі отцовської і матчиної», а дівчина-сирота – без волі родичів-опікунів, позбавлялася права на одержання приданого і втрачала, якщо дівчина з заможної сім'ї, спадкове майно. Те саме чекало дівчину (чи удову) з вищих станів суспільства, яка вирішувала вийти заміж: за людину «простого стану»: тоді й діти її, коли народяться, ставали людьми «простого стану» [15, 136].

Проте, як свідчать тогочасні документи, в реальному житті, у колі сім'ї українська жінка займала порівняно високе і навіть самостійне становище. Жінка вищих станів мала необмежене право купувати й продавати рухоме й нерухоме майно; вона вступала в юридичні зобов'язання; вела судові позови, нерідко добре знала закони, особисто з'являлася в суд і виступала в залі судових засідань, не поступаючись чоловікам у знанні тонкощів судової казуїстики. Коли жінка виходила заміж, то брала прізвище чоловіка, а могла зберігати і своє, й нерідко в документах заміжні жінки підписувалися лише своїм дівочим прізвищем [14, 74].

Коли жінка виходила заміж, вона приносила з собою у дім чоловіка, в його сім'ю відповідне майно – придане, яке залишалося власністю жінки. Придане складало частину сімейного майна, яке виділялося доньці, коли вона виходила заміж. Дівчина, що одержала від батьків придане, за законом вже не могла претендувати на спадщину по батькові. Проте, як виявляється із наведеної «постанови», в деяких місцевостях України батьківська спадщина могла розподілятися між усіма дітьми, в тому числі й між доньками, частки з якої вони одержували або після одруження всіх дітей у сім'ї, або ж тільки після смерті батька [3, 26].

За звичаями того часу придане, яке приносила жінка в сім'ю і яке передавав тесть зятеві у день весілля, розглядалося як матеріальна підстава для створення нової сім'ї. Поки існував шлюб, ним спільно користувалося подружжя. Як тільки шлюб переставав існувати – внаслідок смерті чоловіка або через розлучення – придане повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти або вона заповідала тому, кому хотіла. На випадок смерті

жінки, що не мала дітей, її придане поверталось у її рід і розподілялося між братами, якщо вони були [8, 169].

Особливим інститутом сімейно-шлюбного права в Україні (а також у Польщі, Литві та Білорусі) був інститут віна. За збереженим прадавнім звичаєм, який пізніше узаконив Литовський Статут 1529 р., наречений перед весіллям видавав своїй нареченій так званий віновий запис. У побуті це називалося «вінувати жінку» або «оправити віно». Було це обдаруванням молодої молодим. Віно встановлювалося спеціальними записами – «листами віновними» або «оправними» – юридичними документами, які вносилися в гродські та земські актові книги «для вічної пам'яті» – це називалося "записати віно». Величина віна встановлювалася в передшлюбній інтерцизі (угоді), про що домовлялися обидві сторони під час змовин. Метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка. Вінована жінка в майновому відношенні ставала досить незалежною, могла вільно розпоряджатися своїм віном як за життя чоловіка, так і після його смерті, до того часу, поки його спадкоємці не виплачували їй всю суму, визначену у віновному записі. Як правило, складалося віно з двох рівних частин. Перша служила забезпеченням-гарантом цілісності і недоторканності суми приданого, одержаного чоловіком від батька жінки, друга – тієї самої вартості, і називали її «привінок». Сумарно віно становило звичайно подвійну вартість приданого [21, 152].

В Литовському Статуті 1529 р. сказано, що сума віна повинна бути подвійною у відношенні до приданого, але не перевищувати 1/3 вартості майна чоловіка. Розмір і порядок видачі приданого були передбачені Ст. 7 і 9 того ж Статуту [21, 176].

Тому зрозуміло, що інститут віна, як і придане, обумовлював шлюби людей, рівних у соціальному та майновому відношенні. Синів, коли вони одружувалися, батьки повинні були вивінувати. За нормами звичаєвого права, неодружених синів батьки не вінували, і вони не могли жити окремо від батьків. Якщо в сім'ї було декілька синів, то одружувався спочатку старший син, а вже потім молодші. Це стосувалося і сестер. Записували віно на частині

майна чоловіка. «Оправу віна» можна було зробити тільки на третині майна чоловіка. Земля, на яку був зроблений віновний запис, називалася «вінною». Придане, віно з привінком після смерті чоловіка переходило до рук удови і вважалося її власністю. Це застерігалось у віновних листах. Привінок розглядався як дар, а не як належне, і записувався тільки тим жінкам, які вперше йшли до шлюбу. Привінок був платою, своєрідним визнанням цнотливості дівчини, яка зуміла зберегти до весілля свій «вінок» [3, 46].

Особливе становище в давньому звичаєвому праві займала вдова. Вона вільно розпоряджалася не тільки своїм приданим, а й усім майном чоловіка, що залишалося після його смерті. «Якщо би котрась вдова за мужа пішла і діти першої жени застала, а з тим мужем других дітей набула, то, по смерті мужа її, з обома дітьми того мужа свого в маєтку мужа нерухому частину має мати, а якщо би дітей з тим мужем не мала, то також з дітьми мужа свого (від) першої жінки рівну частину тільки в маєтках нерухомих буде мати до живота свого (до смерті), коли би заміж не йшла; а коли би заміж пішла, то ту рівну часть маєтку має дітям оставити, а ті діти вінця їй платити не повинні будуть; проте, коли би така вдова скарбу і маєтку свого рухомого якого-небудь, ідучи заміж принесла (приданого), то їй, і по смерті її дітям або близьким, належати буде». Після смерті чоловіка вдова ставала, як правило, опікункою своїх дітей. [9, 98]

Юридичні норми не визначали становища невістки в родині чоловіка. В селянській сім'ї вона розглядалася насамперед як додаткові робочі руки. Після смерті голови сім'ї – батька чоловіка, влада в сім'ї переходила до його матері – вдови, якій невістка повинна була коритися. Навіть тоді, коли молода сім'я була вже відділена і жила окремо, мати-вдова не одразу відмовлялася від своєї влади. Часом доходило до відвертої ворожнечі між свекрухою і невісткою.

Таким чином, приватне життя жінки X – середини XVI ст. було найчастіше життям домашнім. Будинок та двір були тим простором, де вона проводила велику частину часу. Найчастіше будинок був місцем проживання роду чоловіка. Якщо для чоловіка шлюб був повторним, будинок належав, як правило, йому самому.

Основне місце в сімейному житті жінок займала робота по дому і поза ним. Для багатьох вона була формою виживання. Альтернативи роботі і повсякденній зайнятості, як показали наративні та документальні пам'ятки, майже не було навіть у «нудьгуючих за замком» князівен і бояринь. Ставлення самих жінок до вимушеності щоденної праці досить не чітко проглядається в джерелах [13, 78].

Формально визнаючи чоловіків «головними» у всіх сферах, в тому числі в справах всіляких придбань, підкреслюючи їх верховенство і свою від них залежність, жінки (матері, дружини, сестри) здійснювали фактичне панування в домашній сфері.

Весь розпорядок дня сім'ї – всі домашні клопоти зі праннями, прибираннями, пропарювання, приготуванням їжі і заготівлею продуктів, іншими турботами – вимагав постійного вникання жінок в усі дрібниці побутового сімейного життя.

Відносно материнства і материнського виховання народна традиція, яка спиралася на звичаєве право, відображала вироблену поколіннями систему відносин між батьками і дітьми, старшими і молодшими. Церковна (православна) традиція брала початок в християнській етиці і відрізнялася прагненням впровадити в свідомість прихожан постулати «праведного», з точки зору православних ідеологів, відносин матерів до дітей і дітей до матері [12, 105].

Перша традиція, вдало названа американським «істориком дитинства» Д. Херліхі «традицією люблячого нехтування», була досить типова для ранньосередньовічних товариств. Картини приватного життя простих сімей X – XIII ст. складаються з випадків удушення немовлят в спільному ліжку, їх вбивств через нехтування батьків. Вони можуть служити певним доказом того, що на Русі дитину «берегли», але «берегли недостатньо», а діти в будинку «одночасно як би і були присутні, і були відсутні». До того ж вони малюють не надто привабливий, з сучасної точки зору, образ матері того часу [1, 174].

Певне уявлення про ставлення до материнства в Х – середині XVI ст. дає рання іконографія Різдва Богородиці і взагалі всіх зображень Мадонни з немовлям. З точки зору відображення в ній материнської любові, ця традиція дуже стримана: в іконах і фресках домонгольського часу годі й шукати розчулення по відношенню до дитини. Дітей в українському іконопису прийнято було зображати як маленьких, але з дорослими, зі строгими, недитячими, невеселими ликами [25, 124].

Ставлення до дітей в простих сім'ях було обумовлено обставинами аж ніяк не особистісними: зайвий рот в сім'ї був для багатьох непосильним тягарем. У прислів'ях про дітей відбивається подвійне ставлення до них, в тому числі, ймовірно, і матерів: «З ними горе, а без них вдвічі» – і в той же час зворотнє: «Без них горе, а з ними вдвічі».

Аналіз фольклорних пам'яток говорить, що були й випадки убивств дітей ще в утробі матері: «жіночку, еже в утробі мають, а родити не хочут». Легко уявити собі, як, змучені частими пологами жінки вставали перед дилемою – народжувати чи не народжувати чергове «чадо» і, прийнявши негативне рішення, зверталися з проханнями «от'ять плод» до знахарок. Саме вони мали зілля, від яких жінка могла втратит дитину при невеликих термінах вагітності. Проте частота згадок про аборти говорить про те, що інтимна сторона життя жінок того часу більш регулювалася ними самими, ніж чоловіками або церковними діячами [6, 132].

Про ставлення чоловіків до питань контрацепції, збереження їх дружинами чергової дитини або позбавлення від вагітності відомостей немає. Байдужість чоловіків до здоров'я вагітних жінок характеризують покути (покаяння), що накладалися на них в тому випадку, якщо викидні у їхніх дружин траплялися від побоїв домашніх: «аще чоловік, рінся п'яний на дружину, дитя виверже». Подібні випадки позбавлення від дитини не були карними для жінок: церква, добре обізнана про нюанси подружніх відносин, в них в таких випадках не втручалася.

Якими б подіями не була сповнене реальне життя жінки того часу (а свідчень дійшло не багато), але пам'ятники давньоруської літератури, в тому числі тексти травників, лікарських порадників, а також повчальні збірники говорять про увагу і турботу до вагітних жінкам, що проявляється з боку церковних ідеологів. З давніх часів через тексти покайних книг XII – XIII ст. церква «визволяла» вагітних жінок від земних поклонів, непосильної роботи, підкреслювала небезпеку споживання в їхньому становищі хмільних напоїв.

Після пологів, що відбувалися, як правило, в лазні, жінка «рождешая» вважалася «нечистою» протягом 40 днів, що виключало можливість тісного спілкування з нею в ці п'ять тижнів. Церковні норми виключали в післяпологовий час і подружню близькість, що знижувало ймовірність інфікування жіночого організму і об'єктивно сприяло збереженню здоров'я жінки [14, 83].

Народження дітей, а тим паче часті пологи, та ще в бідній родині, були тяжкою жіночою долею. «Живіт болить, дітей народить», «Діток народити – не гілок ломити» – ці прислів'я навряд чи склалися чоловіками, які не знали тягот виношування і пологів. Поза сумнівом, їх автори – жінки. Непоодинокими були передчасні смерті матерів при народженні чергового «чада». Народжували часто, часом мало не щороку, а виживали не всі [10, 147].

Саме слово, термін «матерство» (материнство) було відомо з джерел з XI ст., але в них майже неможливо виявити будь-які прояви почуттів матерів до народженим ними «чад». Єдине, що можна встановити на підставі найдавнішого зводу законів – «Руської Правди»: так це пряме сполучення материнства зі складними майновими відносинами в сім'ї. Вони впливали на приватне життя всіх її членів. Згідно із законом мати могла прийняти і часто брала на себе опікунські функції, отримуючи одноосібне право розпоряджатися загальносімейним майном, а також право наділяти (або позбавляти частки) дорослих нащадків. Давньоруський закон ставив, таким чином, майнові відносини в сім'ї в залежність від індивідуально-психологічних: характер

розподілу загальносімейної власності між спадкоємцями міг відбивати ступінь прихильності до них матері [16, 142].

І все ж навіть у скупих на емоції літописах збереглися імена, які давали матері дітям: «Солодка», «Славна», «Мила». Цікавий той факт, що в літописах збереглися тільки ласкаві прізвиська дівчаток. Ласкаві імена і прізвиська формували «людяність» в сімейних відносинах, так і самої людини з певними рисами характеру і манерою поведінки. Відкинувши факти реального життя, автори літописів і літературних творів XI–XIII ст. залишали лише те, що потребувало прославлення і повторення – позитивні приклади для повчання. Тому описані в літописах сумні розставання батьків з дочками, що виходять заміж і покидали рідну домівку, виразно характеризували сімейні відносини батьків як відносини любові і турботи («і плакав по ній батько і мати, йде бо мила има і млада») [15, 67].

Слід зазначити, що підтримка теплих відносин в українських сім'ях було значною і важливою складовою повсякденного побуту представниць всіх соціальних верств. Безсумнівно, що ставлення самих жінок до виконання ними їх призначень, в різні періоди історії було амбівалентним: заміжжя, саме виношування дітей, і, тим більше, народження і виховання їх, господарювання в будинку, вважалися і благом, і важким обов'язком. На жінок покладалася відповідальність у всіх сферах приватного життя як її особистого та і родинного.

Буквально, все приватне життя жінки було зосереджене на дітях. І якщо представниці аристократії, народивши своїх «чад», могли віддати їх в подальшому на руки годувальницям, то на матерях з середовища «простаків» з першого дня народження дитини лежали обов'язки по вигодовуванню, виходжуванню, охорони від захворювань, вихованню. Уявлення про материнське виховання, про його зміст і емоційне забарвлення змінювалися від століття до століття повільно, але неухильно.

РОЗДІЛ 2. ЖІНКА В СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ: МАЙНОВІ ПРАВА

Становище жінки в суспільстві X – середини XVI ст. не може бути змальовано досить повно без дослідження дієздатності представниць різних класів і соціальних груп в майновій та правовій сферах. Ця проблема не тільки пов'язана з історією розвитку давньоруського права в цілому і сімейного зокрема, але і допомагає знайти відповіді на такі найважливіші питання, як, наприклад, витоки нерівноправності жінок, їх майнові права в співвідношенні з проблемою феодальної стратифікації, зіставлення нормативів давньоруського феодального законодавства і реального соціального становища жінок, можливості правової та соціальної самостійності представниць панівного класу тощо.

Законодавчі норми, що стосувалися майнового статусу представниць різних класів і соціальних груп і діяли ще від «Руської Правди» і сягають корінням в глибоку старовину, в епоху формування феодальних відносин. Перша згадка про повноваження жінок на володіння певним майном є в одній з найбільш ранніх юридичних пам'яток – Договір 911 р. Олега з Візантією [17, 24], який затвердив право жінки зберегти за собою частину спільного з чоловіком майна навіть у випадку, якщо чоловік скоїв вбивство і постав перед законом: «Аще чи втече сотворив вбивство, а й дружина вбила та имеет, толнцем ж, ви перебуватимете за законом ...» Іншими словами, в тому майні, яке отримувала дружина злочинця «по закону», був і її власний виділ, доля », окрема від чоловікової (бо в статті мова йде про віддачу «його частини», тобто частини чоловіка, родичам). Поняття «частини», на яку мала право жінка, увійшло в юридичний побут разом з першою кодифікацією законів [11, 42]. Про неї також згадується і в статтях «Руської Правди» про майнові права жінок в сім'ях різного соціального стану. Про те, що і «робити» могли жінка з будь-якої власністю, нормативні джерела настільки раннього часу нічого не повідомляють [16, 64].

Жіноче майнове володіння, іменоване в «Руській правді» «частиною», ймовірно, включало придане, до складу якого не входить певне парафернальне майно – власність дружини, якою вона могла розпоряджатися на свій розсуд.

Існування приданого в найдавніший період історії Русі доведено ще в ХІХ ст., Хоча «Руська Правда», і інші нормативні акти того часу не знають цього терміна. Володіння приданим, притаманне людям з середовища майже всіх класів і соціальних груп феодального суспільства. Що стосується свідчень ненормативного характеру про призначення приданого, то від розглянутого часу їх до нас дійшло дуже мало.

Про існування парафернального майна дружини в першому шлюбі немає прямих відомостей в руських пам'ятках. Правда, слід звернути увагу на Статут князя Ярослава стягнення за крадіжку «весільного» і «городнього». Перший термін зрозумілий: це те, що отримувала наречена на весіллі. «Городнє» – термін менш зрозумілий. Він по-різному написаний в різних списках Статуту і не пояснений досі [20, 46].

Більш зрозумілою видається структура «частини», якою володіла жінка в зв'язку зі вторинним заміжжям: «що на ню мужь в'зложіл'», «що дав мужь». Мабуть, це перш за все теж саме придане, по відношенню до якого давньоруські жінки мали право не тільки на володіння, а й на розпорядження. Інакше було б незрозумілим поява самотійної власності жінки в шлюбі. А тим часом уже Статут князя Володимира вважає принципово можливою «прю між чоловіком і жінкою про животі», тобто суперечка з приводу майна. Той же Статут передбачає можливість конфлікту вдови з братами, невісткою, свекрухою і власними дітьми з приводу «живота». Важко погодитися з тим, що це встановлення було введено з метою обмежити дієздатність жінок шляхом передачі питань про майно в ведення церковної юрисдикції, що обмежували права жінок [19, 25].

Відзначимо, що тенденція майнової невідповідальності подружжя не відразу утвердилася в руському законодавстві. Незважаючи на те, що русько-візантійські договори Х ст. ввели її в одну зі своїх статей, а «Руська Правда» ще

вимагала віддачі майна дружини на «розграбування» в разі вчинення злочину чоловіком [16, 67].

Таким чином, законодавчі пам'ятки X – середини XVI ст. дають можливість стверджувати, що жінка соціально вільна, яка належала до привілейованого стану і виходила заміж вдруге, могла володіти крім посагу ще деяким майном, яке могло з'явитися у неї за роки або подружнього життя (як наслідок вільного розпорядження своїм приданим), або вдівства при виконанні опікунських функцій.

Також важливо з'ясувати те, чи вступала вдова автоматично в права померлого чоловіка по відношенню до дітей, або ж вона була їх опікуном тільки за законом і ця влада над дітьми визначалася офіційним її положенням? На підставі «Руської Правди» можна стверджувати, що знатні жінки після смерті чоловіка стають опікуном малолітніх дітей і управляють господарством по праву старшинства, користуючись майном і несучи відповідальність за збитки лише в разі вторинного заміжжя. Якщо ж жінка вдруге виходила заміж, то вона повертала опікуванню всю прийняту на опіку рухомість і нерухомість, включаючи приплід і від худоби. Якщо це майно опікуваних пускалася в оборот, то прибуток йшла на користь найближчого родича опікунки.

Пізніші нормативні акти не стосуються питань, пов'язаних із опікуномством. Це дозволяє припускати, що стародавні норми опіки традиційно діяли і пізніше. Як бачимо, «Руська Правда» на відміну від аналогічних кодексів західнослов'янських земель не вводить в юридичний побут поняття опікунів-чоловіків, надаючи жінкам значну самостійність. Підставою для права вдови на опіку були не тільки її співучасть в правах на загальне сімейне майно, а й принципи батьківської влади, авторитет матері в побуті, який робив її (хоча і на період, обмежений другим заміжжям) повноправною головою сім'ї [16, 72].

Ще цікавіша Ст. 106 «Руської Правди», що встановлює наявність у давньоруських жінок не тільки спадкових прав, а й права жінки на відміну від свого чоловіка вибирати, кому з дітей передати свою спадщину. За цією статтею перевага віддавалася тому, хто проявив більше уваги до матері.

Що стосується прав братів і сестер, то вони не були однаковими. Сестри, наприклад, не отримували усієї спадщини, якщо брати видавали їх заміж. Але якби дочка взагалі не була спадкоємицею, то «Руська Правда» вжила б саме термін «дочка», а не «сестра». Отже, в принципі дочки були спадкоємицями, а спеціальне акцентування того факту, що сестра при наявності братів не була спадкоємицею, якраз не виключає поширеності в побуті успадкування майна дочками, а говорить про ті випадки, коли брат був старшим в сім'ї і міг замінити батьків [16, 85].

Саме розширення майнових прав жінок, отримання ними прав на володіння нерухомим майном органічно пов'язані з загальними економічними і соціально-класовими змінами, характерними для держави, що розвивається. Представлена умовна схема розглянутого процесу і хронологічно, і по суті, відрізняється від аналогічної, виробленою дорадянською історико-юридичною наукою. Спробі створити іншу, більш адекватну, наближену до дійсності картину становища жінки сприяє розгляд питань про еволюцію майнових прав жінок в X – XV ст. в зв'язку з загальними проблемами розвитку феодальної власності на землю.

Законодавчі норми як доби Київської Русі, так і періоду, коли українські землі перебували під ярмом Золотої Орди і у складі Речі Посполитої закріплювали правосуб'єктний статус жінки. Вона була самостійним суб'єктом цивільно-правових відносин, правоздатною і дієздатною особою. Повна дієздатність жінки наставала, здебільшого, з моменту її одруження.

Правові норми, що закріплювали майнові та соціальні права жінок на Русі, були, зрозуміло, «юридичним висновком з існуючої економічної організації суспільства, яка заснована на приватній власності...». Саме економічна організація давньоруського суспільства і, як наслідок, її соціальна ієрархічність, феодальна стратифікація обумовлювали відмінність прав жінок в залежності від їх соціально-класової приналежності. Рубіж між правовим статусом привілейованого і залежного населення очевидний. Хоча влада формально зробила нормою юридичного побуту охорону життя і честі

залежних жінок, грошові стягнення за злочини, вчинені щодо представниць непривілейованого стану, були значно меншими, ніж за аналогічні правопорушення, вчинені по відношенню до жінок знатних родів. Ті, деякі відомості про майновий стан представниць феодально залежного населення, дозволяють зробити висновок, що в цій формі повноваження соціально залежних жінок поширювалися лише на деяку сукупність рухомості. У міру феодалізації суспільства і посилення кріпосницьких тенденцій права ці скорочувалися.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей життя жінки у Х – XVI ст. єприкметною ознакою вивчення історії повсякденності на Україні. Еволюція статусу зумовила природну зміну гендерної ролі жінки в сучасному, зокрема українському, суспільстві: вона часто перебирає на себе обов'язки глави сім'ї, збільшує свій публічний статус, домінує в ряді гуманітарних галузей суспільства – освіті, медицині, культурі тощо. Українська традиція забезпечила те, що набуття нового статусу не вимагає від українки змагання за нього та спеціальних публічних дискусій, як це прийнято в західному суспільстві. Еволюція статусу зумовила природну зміну гендерної ролі жінки в сучасному, зокрема українському, суспільстві: вона часто перебирає на себе обов'язки глави сім'ї, збільшує свій публічний статус, домінує в ряді гуманітарних галузей суспільства – освіті, медицині, культурі тощо. Українська традиція забезпечила те, що набуття нового статусу не вимагає від українки змагання за нього та спеціальних публічних дискусій, як це прийнято в західному суспільстві.

На рівні особистих стосунків подружжя помітною була гендерна ієрархія, що виявлялась у подвійних стандартах моральної оцінки поведінки чоловіка та дружини. Особливість українського сімейного патріархату полягає в тому, що соціонормативна культура допускала можливість здобуття дружиною лідерських позицій.

Процес гендерної соціалізації охоплював декілька етапів, що відрізнялись за змістом і формою та були спрямовані на підготовку дівчини до виконання ключових жіночих соціальних ролей – дружини, матері, господині. Найвищий суспільний статус (соціальний престиж) посідали жінки похилого віку, яким удалося протягом життя повноцінно реалізувати ці ролі. До фундаментальних життєвих установок жінки належить також материнство. Світоглядний образ

матері наділений рисами ідеалу, що є для українців утіленням усіх людських чеснот та самої ідеї гуманізму. У догляді та вихованні дітей поряд із матір'ю

Становище жінки в українській сім'ї зумовлене особливими правами жінки. Володіння рухомим і нерухомим майном, контроль над певною господарсько-виробничою сферою та змога розпоряджатися деякими грошовими сумами сприяли доволі високому статусу заміжньої жінки-господині. У сім'ї зберігався гендерний розподіл праці. Сфери активності чоловіка та жінки розглядалися як взаємодоповнюючі, однаково значущі для повноцінного функціонування сім'ї як господарської одиниці, що спричинилось до партнерських стосунків у сім'ї.

Формально всі жінки на Русі перебували під захистом феодального законодавства і були самостійними суб'єктами права. Представниці ж класу феодалів, а також привілейованих соціальних верств до кінця XV ст. мали майже рівні з чоловіками права на захист з боку князівської і церковної юрисдикції, а також певні повноваження в самому судовому процесі.

Права давньоруських жінок в майновій сфері, виявлені на основі доповнення даних нормативних пам'яток відомостями ненормативних джерел, тісно пов'язані з реалізацією права володіння і розпорядження рухомим майном в XI – XIII ст. і здійсненням права на володіння і розпорядження нерухомістю в кінці XIII – XV ст. Йдеться про передачу землі у власність жінкам і придбання її у власність (отримання в дар, купівля, отримання в придане, успадкування). Період XIII – XIV ст. був відомим переломом в еволюції майнових прав жінок привілейованого стану, оскільки в цей час право на володіння і, головне, на розпорядження нерухомим майном було за жінками нормативно закріплено відповідними статтями законів. В основі розвитку майнових і соціальних прав знатних жінок лежали головним чином матеріальні причини, а аж ніяк не вплив християнської церковної доктрини, яка нібито захищала права жінок, і не розвиток правових інститутів.

Серйозне осмислення проблематики жінки в українському суспільстві та культурі загалом є необхідним кроком нашого поступу на шляху побудови

справді демократичного громадянського суспільства в Україні. І саме дослідження жіночої історії дозволить дати відповідь на питання, чи здатні ми сприйняти і засвоїти ідеали, цінності і норми демократії. Жінка була і залишається дієвим чинником реінтеграції української етнокультурної спільноти, її суспільний статус – показник ступеня розвитку самого суспільства. Традиційно жінка посідає одне з найвагоміших (у функціональному сенсі) місць у структурах життєдіяльності українського етносу, постає найдієвішим суб'єктом, носієм і транслятором традиційної етнокультурної інформації, зокрема – системи цінностей та соціокультурних норм.

Використання потенціалу українського жіноцтва стане одним з рушійних чинників етнокультурного та етнопсихологічного самовідтворення української нації. Та цей процес буде поверховим і неповним без глибокого вивчення та неупередженого наукового аналізу місця та ролі жінки в усіх ділянках українського життя. Позбавлене ідеологічних шор системне дослідження статусу, функцій, соціальних ролей жінки в українській сім'ї та суспільстві, змісту та особливостей українського етнокультурного стереотипу, специфіки внутрішньо-сімейних процесів дає змогу не лише достовірніше реконструювати цілий комплекс явищ традиційної української культури у їх цілісності та взаємозв'язках. Це також допомагає використати критично переосмислені відповідні знання про наше історичне минуле для зміцнення ідейно-теоретичних засад сучасного жіночого руху та сприяти становленню новітніх наукових студій над українським жіноцтвом нашої доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Herlihy D. Life Expectancies for Women in Medieval Society / D. Herlihy. – London, 1993. – 514 с.
2. Бессмертный Ю. Л. Брак, семья и любовь / Ю. Л. Бессмертный. – М. : Наука, 1994. – 703 с.
3. Васюнина Л. А. Женщина в семье и обществе / Л. А. Васюнина. – М. : Просвещение, 1991. – 259 с.
4. Галицько-Волинський літопис. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm>
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1994. – 704 с.
6. Забелин М. И. Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия / М. И. Забелин. – М. : Издание книгопродавца М. Березина. – 1880. – 624 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru/>
7. Зимин А. А. Русские летописи и хронографы конца XV – XVI вв. / А. А. Зимин. – М. : Изд-во моск. ист-арх. ин-та. – 1960. – 410 с.
8. Кирчів Р. Ф. Сімейні звичаї та обряди / Р. Ф. Кирчів // Етнографія України. – Львів : Фенікс, 1994. – 356 с.
9. Линиченко І. В. Суспільні верстви Галицької Русі XIV – XV вв. / І. В. Линиченко. – Львів, 1899. – 268 с.
10. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Ред.: М. М. Пазяк. – К.: Наукова думка, 1990. – 528 с.
11. Повість минулих літ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://teher.ucoz.com/knigi/povist_minulikh_lit.doc
12. Пономарьов А.П. Сім'я і родинна обрядовість / А. П Пономарьов // Культура і побут населення України. – К. : Либідь, 1993. – 300 с.

- 13.Пушкарєва Н. Л. Жєнщина в среднєвєковом Новгородє XI–XV вв. / Н. Л. Пушкарєва // Вєстник Московского университета. – Сєр. 8. – № 3 Истєрия. – М., 1983. – С. 78 – 89.
14. Пушкарєва Н.Л. Жєнщины Древней Руси. / Н. Л. Пушкарєва. – М. : Мысль, 1989. – 286 с.
- 15.Пушкарєва Н.Л. Частная жизнь русской жєнщины: нєвєста, жєна, любовница (X – начало XIX в.) / Н. Л. Пушкарєва. – М. : Ладомир 1997. – 330 с.
- 16.Руська Правда / [Електронний ресурс]. – Рєжим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
17. Русько-вїзантїйськї договори 911, 944, 971 pp. / [Електронний ресурс]. – Рєжим доступу:<http://bibliotekar.ru/rus/1.htm>
- 18.Слово о полку Ігорєвїм / [Електронний ресурс]. – Рєжим доступу: http://briefly.ru/_slovo_o_polku_igoreve/
19. Статут князя Володимира / [Електронний ресурс]. – Рєжим доступу: http://leksika.com.ua/18740414/legal/statut_knyazya_volodimira_svyatoslavicha
- 20.Статут князя Ярослава / [Електронний ресурс]. – Рєжим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/866/17/>
- 21.Статути Великого князївства Литовського. У 3-х томах /Рєд. С. Кївалов. – Т1. – Одєса: Юридична лїтература, 2002. – 560 с.
22. Тихомиров М. Н. Исслєдование о Русской Правдє. / М. Н. Тихомиров. – Изд-во: Москва – Ленинград. – 1941. – 263 с.
- 23.Тихонова М.А. Пути развития русской культуры X–XIII вв. / М.А. Тихонова. – М., 1951. – 510 с.
- 24.Ткач М. П.Таїна народних традицій / М. П. Ткач // Наука і культура. Україна. – Вип. 24. – К., 1990. – С. 128 – 143.
- 25.Щапов А. П. Голос древней русской церкви об улущєнии быта русских людєй / А.П. Щапов. – М.: Издание книгопродавца М. Березина,1859. – 167 с.

26.Юшков С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси / С.В. Юшков. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1939. – 253 с.